

Амелия Милчева

СМИСЛОВИТЕ ВАРИАЦИИ НА ИДЕЯТА ЗА ИЗПИТАНИЕТО В РОМАНА „ЛАНСЕЛОТ В ПРОЗА“ ОТ XIII ВЕК

Средновековната литература се включва в „Аристотеловия цикъл“ от развитието на европейската словесност, определен от Сергей Аверинцев като стадий на „рефлексивния традиционализъм“¹. Каноничността и традиционализмът обединяват в този цикъл словесното творчество на античността, средновековието, Ренесанса, барока и класицизма. Основните признаци на традиционализма, проявяващи се в словесните произведения, създадени през тези периоди, са култът към древните автори, съобразяването със старите образци, използването на определен брой предпочитани теми, сюжети, жанрове, типове герои и стилистически средства².

Действието на „риторическия принцип“ и съществуването на „миториторическото готово слово“³ на стадия на „рефлексивния традиционализъм“ определят единството между латинската литература и литературата на народни езици през средновековието. Независимо от езика, на който съчиняват своите произведения, средновековните автори си служат с определен брой „топоси“ или „обща места“⁴. Съчетаването и повторението на тези готови формули отразяват двете страни на диалектичното развитие на литературния процес през средните векове. От една страна, възникването на поетическите традиции — епическа, лирическа, житийна, романна и пр. — води до установяване на жанровите канони. От друга страна, в рамките на тези канони не е изключена появата на оригинални нововъведения, които обогатяват или разрушават дадена традиция. Необичайното и оригиналното в средновековното словесно творчество обаче се свързват единствено с майсторството на автора да представи общоизвестните топоси в своеобразна комбинация.

Смисловата структура на романа „Ланселот в проза“ от XIII век отразява преплитането на няколко варианта на идеята за изпитанието. Като жанрова разновидност на „повествованието за изпитание“⁵ първият роман от цикъла „Вулгата“ — „Ланселот в проза“ — илюстрира многообразието на възможните интерпретации на даден топос. Става дума за известния от френските рицарски романи в стихове от XII век инициационен мотив⁶, или за идеята за изпитанието⁷. При разграничаването на смис-

ловите пластове на романа, разкриващи различни интерпретации на идеята за изпитанието, отчетливо се проявява жанровата хетерогенност на „Ланселот в проза“.

По жанрова топка „Ланселот в проза“ е най-близък до бретонския роман в стихове от XII век и до френската национална епопея.

Традиционната за френския куртоазен роман в стихове тематика се съхранява в „Ланселот в проза“ чрез многобройните изображения на любовта и рицарския подвиг.

Статичен и извънвременен, Артуровият свят е охарактеризиран в „Ланселот в проза“ като идеално и етически еднородно пространство, обитавано от две категории същества — „своите“ и „чуждите“. Дворът на крал Артур, Кръглата маса, около която на всеки християнски празник се събират най-добрите рицари, неизменно присъствуват и в „Ланселот в проза“. Ланселот и множеството второстепенни персонажи са представители на „своя“ свят. В този свят властвуват същите представи за доблест, слава и безчестие, които изграждат ценностната система на класическия рицарски роман. Разделянето на универсума в „Ланселот в проза“ на „свои“ и „чужди“ обаче съвпада и с етическата антиномия на героите от архаическия и класическия епос⁸, а измененията в свръхличния идеал свидетелствуват за постепенното увеличение на близостта между прозаическия Артуров роман и епоса.

Първият признак на това родство е отразен в романа чрез акцентирането на васалната вярност на рицарите към техния крал — Артур. В света на „чуждите“, обединяващ всякакви магически и вредителски сили, постепенно се появяват нарушители на феодалния ред и териториалната цялост на Артуровото кралство.

Появата на саксонци или римляни като противници на крал Артур не е достатъчно основание да се свързват военните конфликти, описани в романа, с реални исторически събития. В своята еволюция⁹ Артуровите легенди претърпяват от V до XIII век толкова изменения, че е неуместно времето на крал Артур да се съотнася с някакво славно героично време, отдалечено от времето на анонимните разказвачи чрез типичната за епоса „абсолютна епическа дистанция“¹⁰.

Феодално-рицарският пласт от смисловата структура на „Ланселот в проза“ отразява преди всичко взаимодействието между френския класически епос, в частност цикъла за „бароните метежници“, и френския куртоазен роман в стихове от бретонския цикъл.

„Ланселот в проза“ започва с разказа за детството на Ланселот, описано паралелно с войната между бащата на Ланселот — Бан дьо Беноик и Клаудас.

Основните персонажи от първите епизоди на романа съответствуват на типове герои, характерни за френската национална епопея. Кла-

удас и синът му Дорин са изобразени като типични „метежници“. Агресивните амбиции на Клаудас не са удовлетворени след нападението срещу владенията на Бан дьо Беноик. В началото на романа (7, 1 — 229)¹¹ Клаудас се появява инкогнито в двора на крал Артур и се отказва да го нападне, осъзнавайки възможностите и достойнствата на краля (7, 53 — 70). В края на романа обаче междуособният конфликт прераства във война. Бившите врагове на Артур — Бодмагю и Карадок — се включват в тази война срещу Клаудас и римляните, като защитават интересите на бретонците (6, 50 — 60). Неравенството между вражеските сили предизвиква разрешаване на конфликта чрез дуел между Артур и Фрол (6, 161 — 164).

Образът на крал Артур в епизодите, разкриващи войната с Клаудас, напомня все повече и повече образа на краля от френската национална епопея, тъй като в романите от бретонския цикъл от XII век крал Артур е обрисован като свидетел, а не като участник в бойните действия.

В епизодите, свързани с „метежничеството“ на Клаудас, по-голямата част от героите, защитаващи Артуровото кралство, са изобразени като рицари, верни на краля, всъщност възплащаващи епическия идеал за вяност към владетеля и общността. Бан дьо Беноик, Фариеи, Ламбег още в началото на феодалната разпра (7, 123 — 173; 200 — 229), (след това, по време на междуособната война, и всички рицари от Кръглата маса) се проявяват като типични епически герои.

Епическото начало преобладава в епизодите, описващи войните на Артур с Галеот (8, 1 — 12; 42 — 85) и в епизодите, посветени на войните между Артур и саксонците (8, 407 — 490).

Идеята за изпитанието на рицарите от Кръглата маса и на верните на Артур васали присъства във всички изброени по-горе епизоди на романа и ги отличава от героичния епос. Колкото и да са верни на своя крал, героите, включващи се във военни действия, всъщност преминават през поредното изпитание, за да докажат чрез подвизите си своите рицарски достойнства.

В „Ланселот в проза“ идеята за изпитанието лежи в основата на вариативната сюжетика и свежда семантиката на многообразните рицарски подвизи до устойчиво движение от състоянието на нарушена хармония в Артуровия свят до състоянието на възстановен ред, съответстващ на първоначално определените етически норми.

Куртоазното съдържание на идеята за изпитанието е съхранено в „Ланселот в проза“ само в епизодите, посветени на Ланселот. Високият план на куртоазната любов и рицарския подвиг е отразен чрез образа на главния герой на романа, който съхранява чертите на безупречния рицар и същевременно напомня за героическата идеализация на традиционните персонажи от куртоазната епика.

Ланселот среща за първи път кралица Гениевра, преди да бъде посветен в рицарството от крал Артур. Кралският двор е озарен от красотата на осемнадесетгодишния юноша, когато Феята на водите довежда Ланселот в определения за празничния ритуал ден. Ланселот и Гениевра се взират един в друг, зашеметени от взаимното привличане, превърнало се по-късно в непреодолима страст. Непосредствено преди ритуала на посвещението Ланселот обещава да помогне на загиващ рицар, страдащ от останалата в тялото му част от копие. Щом приключва церемонията, Ланселот мигновено се отправя към ранения, изважда остатъка от вражеското копие от тялото му и така извършва своя първи рицарски подвиг, защото никой преди него не е успял да помогне на умиращия рицар. Дързостта на току-що посветения в рицарството юноша предизвиква недоволство у крал Артур, но кралицата вярва, че любовта към нея е подтикнала Ланселот да извърши този подвиг (7, 280). В суматохата Артур забравя да връчи меч на новопосветения рицар, но всъщност формалният характер на посвещението е подчертан не с този детайл, а по-скоро с последвалото желание на Ланселот да получи меча си от кралица Гениевра (7, 297 — 298).

Първото изпитание на младия рицар разкрива непосредствената връзка между зародилото се любовно увлечение и посветения на него подвиг. Именно в този момент се осъществява истинската инициация на Ланселот. Всички негови следващи подвизи доказват преклонението му пред кралицата и представляват сублимиран израз на любовта му към нея. Отправяйки се към Ноаут, където го очаква изпаднала в беда дама, Ланселот получава позволение от кралицата да се нарича неин рицар (7, 235). От този момент всички подвизи на героя са подчинени на желанието му да завоюва сърцето на кралицата.

Сюжетиката на всички епизоди, описващи подвизите на Ланселот, композиционно се изгражда по схемата на авантюрния роман за изпитанието¹². Образът на Ланселот се доближава до образа на идеалния рицар още преди първата любовна среща на героя с кралицата (8, 104 — 116). На турнирите в Годозер той се състезава ту като Рицаря в червено, ту като Рицаря в бяло и всеки път побеждава противниците си. Отново преоблечен като Рицаря в червено или като Рицаря в черно, Ланселот се противопоставя на Галеот и предизвиква не само неговото възхищение, но и удивлението на двора на крал Артур. Подобни „преобличания“¹³ са характерни както за Ланселот, така и за всички останали персонажи на романа. След първата среща между Ланселот и Гениевра по време на неговото посвещаване в рицарството схемата от постоянни мотиви — „среща-раздяла-търсене-намиране“¹⁴ — композиционно организира всички вариации на сюжетните линии, отнасящи се до Ланселот. Моментите от „раздялата“ до „намирането“ разкриват романните колизии, които въз-

никват в резултат на изпитанието на верността и любовта на Ланселот към Гениевра, както и вследствие от изпитанието на стремежа му към съвършенство.

От момента на раздялата с Гениевра до момента на нова среща с кралицата Ланселот доказва своята доблест и верността си към възлюблената, преминавайки през няколко типа изпитания: турнир, война, пътешествие, плен, търсене на рицарите от Кръглата маса. Следните епизоди илюстрират изброените устойчиви типове изпитания, които преодолява Ланселот: второто пътешествие в Сорелоа (1, 1 — 71); пътешествието в страната Гор, принадлежаща на Бодмагю и сина му Мелеаган (2. том); търсенето на Говен, намиращ се в плен на Карадок (1, 175 и следв.); търсенето на Галеот (1, 388); търсенето на Ектор и Лионел (5. том); пленничеството на Ланселот при дамата от Малеот (7, 452 — 457; 8, 31 — 35); пленничеството му при Моргана (1, 284 — 304; 348; 367 — 372; 5, 48 — 54); турнирите в Бредиган (1, 134 — 144), в Помгле (2, 95 — 100) и в Камалот (4, 356 — 363).

Образът на Ланселот разкрива куртоазно-рицарския пласт, заемащ централно място в смисловата структура на романа. Куртоазното съдържание на идеята за изпитанието е отразено чрез идеализацията на неговите рицарски достойнства, проявени в знак на любовта към Гениевра и преклонението му пред нея.

Описаните по-горе феодално-рицарски и куртоазно-рицарски пластове на смисловата структура в „Ланселот в проза“ разкриват една от основните особености на романа — неговата нееднозначност. Тази особеност е забелязана още от първите изследвачи на цикъла „Вулгата“. Те обаче насочват вниманието си най-вече към противопоставянето на куртоазните и религиозните ценности в „Ланселот в проза“. Така например Жан Фрапие утвърждава, че първите четири тома на романа (т. е. до началото на „Агравен“ или „Подготовката за Търсенето на Светия Граал“) се отличават с преобладаването на куртоазния идеал. Примерите, които Фрапие дава, целят най-вече опровергаването на тезата на Фердинан Лот, според която в целия цикъл „Вулгата“ присъства постоянно амбивалентният дух на противопоставянето между религиозния и куртоазния идеал¹⁵.

В „Ланселот в проза“ не се противопоставят, а по-скоро се съпоставят куртоазният и религиозният идеал. Този процес се осъществява едновременно с преосмислянето на идеалния образ на куртоазния герой, наследен от класическия рицарски роман.

В „Ланселот в проза“ този идеален образ съвпада с образа на главния герой, възплъттил в себе си сложния синтез от множество задължителни качества. Системата на второстепенните персонажи и включването на

множество паралелни сюжетни линии обаче разкриват появата на изменението в самия куртоазен идеал и в идеята за изпитанието.

Двуединството на подвига и любовта, съставляващо ядрото на куртоазния идеал, постепенно се разрушава. В „Ланселот в проза“ свръхличният идеал, въплътен в образа на безупречния рицар, е разкрит паралелно с пародийното изображение на идеала на странствуващия рицар, познат още от романите на Кретиен дьо Троа. Рицарските достойнства все повече и повече се свързват с постоянното движение, с динамиката на странствуването в търсене на приключения. В резултат на разрушаването на ядрото на куртоазния идеал настъпва профанация на куртоазната любов, а подвигът се превръща в странствуване и самоцелна авантюристичност. По този начин идеята за изпитанието на куртоазния идеал се лишава от проблемност и психологизъм, като все по-често преобладава пародийният план на изображение на героите.

Сложната система от второстепенни персонажи в романа има спомагателно значение, тъй като изпитанията на Ланселот се осъществяват на фона на множеството паралелни интриги.

От момента на появата на Ланселот в двора на крал Артур (7. том) до епизода с Каруцата (2 том) се осъществява своеобразно отдалечаване на второстепенните герои от куртоазния идеал. Тази дистанцираност проличава в желанието на рицарите от Артуровото кралство да следват единствено действията на Ланселот. Ланселот, прославил се със своите подвизи, се превръща в образец за подражание. Изпитанията на рицарите от Кръглата маса обаче са представени като бледи отражения, имитиращи героичните подвизи на главния герой.

Изпитанията на Говен, Ектор, Галеот, Лионел повтарят петте типа изпитания, през които преминава Ланселот. Един след друг се редуват турнири, пътешествия, пленничества, войни, търсения на рицари, но сюжетните вариации на тези устойчиви разновидности водят единствено до формализацията на идеята за изпитанието.

Докато Ланселот извършва своите подвизи, за да се прослави в двора на крал Артур и за да заслужи възхищението на Гениевра, Говен и останалите рицари от Кръглата маса се нуждаят преди всичко от присъствието му, за да премерят силите си с него. Съперничеството постепенно замества любовта и това изменение води до две важни последствия. Първото от тях е свързано с факта, че второстепенните персонажи в романа изобразяват различни отклонения от куртоазния идеал, въплътен в образа на Ланселот. Второто последствие отразява друга особеност на второстепенните персонажи — в „Ланселот в проза“ те се превръщат в своеобразни маски, изразяващи игровото отношение към куртоазния идеал.

До епизода с Каруцата Говен, Ектор и останалите рицари на Кръглата маса няколко пъти се впускат в търсене на Ланселот. Отсъствието

на Ланселот нарушава хармонията в двора на крал Артур. Говен се отправя да търси неизвестния по име, но проявил вече достойнствата си рицар. В 7. том на романа Говен, търсейки Ланселот, пръв доказва, че единственият мотив на неговите подвизи е съперничеството. От друга страна, търсенето на Ланселот се превръща в самоцелно търсене на приключения. Лутайки се по пътищата в търсене на Ланселот и на приключения, рицарите на Кръглата маса все по-често изпадат в абсурдната ситуация да се противопоставят един на друг. Преоблечени в непознати одеяния, те не се разпознават, а и не споменават имената си пред случайно срещнатите противници по пътя си. Едва след като си нанесат първите удари, те се разпознават, за да си подадат ръка и за да поемат заедно в търсене на нови „подвизи“. Подвизите на рицарите от Кръглата маса, описани в 1. 4. и 5. том на романа, приличат повече на игра на криеница. Те илюстрират преди всичко формалния характер на идеята за изпитанието. Разочарованията от неуспехите не поражда романни колизии, тъй като са последвани мигновено от нови изпитания, които до такава степен увличат рицарите, че подвизите им се превръщат в авантюри заради самите авантюри.

Качването на Говен, на крал Артур и на всички рицари от Кръглата маса върху Каруцата символизира най-ярко пародийния образ на странстващото рицарство. Стремешът на рицарите от Кръглата маса да се идентифицират с образа на своето братство — Ланселот — разкрива не само отдалечаването от куртоазния идеал, но и известно преобръщане на ценностите, водещо до пародиен ефект. След като Ланселот е преминал през позорното място, отредено за престъпници и еретици, то става желано изпитание за всеки рицар. Каруцата е призната дори за почетно място в кралството на Артур, а това означава, че всяко изпитание на Ланселот, даже и онова, което не съответства на общоприетите норми, се превръща в „подвиг“, достоен за подражание. Подобно сляпо имитиране превръща рицарите на Артур в марионетки, във фигури, повтарящи механично действията на Ланселот, и същевременно ги доближава повече до фигурите на „магическия шахмат“ и на „магическия танц“ (4, 286 — 293). „Магическият шахмат“ и „магическият танц“ символизируют образа на рицарското общество, увлечено в повтарящи се до безкрайност приключения и развлечения. Фактът, че единствено Ланселот се справя с тези приказни препятствия, отново доказва неговото превъзходство. Главният герой на романа се оказва не само избраник, най-добър сред рицарите, но и единственият, който може да преустанови движението на безсмисленото „перпетуум мобиле“ на странстващото рицарство.

Жан Фрапие потвърждава идеята на Мира Лот-Бородин¹⁶, че тематическото единство на цикъла „Вулгата“ се базира на допълването на епизода с гробницата на Галаад Силния с нови елементи. Така например,

след като Ланселот повдига плочата от гроба на Галаад Силния, той претърпява неуспех при следващото си изпитание. Причината за провала му е ясно обяснена в текста — греховете на неговия баща — Бан дьо Беноик, го лишават от възможността да остане завинаги най-добрият рицар на Кръглата маса. Синът на Ланселот — Галаад, се оказва предопределеният, месията, призван да спаси Артуровото кралство от гибел чрез най-трудния подвиг — откриването на Светия Граал и неговите тайнства.

Жан Фрапие и Мира Лот-Бородин са прави относно тематическото единство на цикъла „Вулгата“. От гледна точка на измененията в куртоазния идеал и в идеята за изпитанието обаче единството на цикъла се осъществява чрез постепенното сливане на трите пласта от смисловата структура на романа „Ланселот в проза“. Тези смислови пластове се съхраняват и в останалите романи на цикъла, но в зависимост от акцентирането на феодално-рицарските, куртоазно-рицарските или религиозните ценности идеята за изпитанието присъства чрез различни смислови вариации в отделните романи.

Религиозният пласт от смисловата структура на „Ланселот в проза“ се отличава с две особености.

Първата от тях е свързана с периферното значение на религиозните ценности. Всъщност системата на религиозните ценности е въведена в романа чрез „историческа инверсия“¹⁷, която не нарушава ни най-малко устойчивостта на куртоазната ценностна система независимо от степента на профанация на подвига и любовта.

Втората особеност е свързана с факта, че мотивът за покаянието се споменава съвсем бегло в „Ланселот в проза“. Романът описва преди всичко „греховния живот на Артуровото братство, неспособно да осъзнае греховете си, а още по-малко да се разкае за тях“¹⁸.

Религиозният пласт от смисловата структура на „Ланселот в проза“ се слива с куртоазно-рицарския и с феодално-рицарския пласт единствено в епизода с Фалшивата Гениевра (1, 109 — 175). Пак в този епизод покаянието предизвиква романни колизии само в еволюцията на образите на Артур и Гениевра. Епизодичността на мотива за покаянието определя минималното му значение като смислоопределящ компонент на идеята за изпитанието в „Ланселот в проза“. Религиозното съдържание на идеята за изпитанието преобладава в следващия роман от цикъла „Вулгата“ — „Търсенето на Светия Граал“, където покаянието, аскетическият подвиг и стремежът към „небесните ценности“ изграждат смисловото ядро на новата модификация на топоса за инициацията.

БЕЛЕЖКИ

¹ С. С. Авринцев. Древнегреческая поэтика и мировая литература. — В: Поэтика древнегреческой литературы. М., 1981, с. 3 — 14; Историческая подвижность категории жанра: опыт периодизации. — В: Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. М., 1986, с. 104 — 116.

² П. А. Гринцер. Литературы древности и средневековья в системе исторической поэтики. — В: Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения, с. 72 — 103.

³ А. В. Михайлов. Античность как идеал и культурная реальность XVIII — XIX вв. — В: Античность как тип культуры. М., 1988, с. 308 — 324; Проблемы исторической поэтики в истории немецкой культуры. (Очерки из истории филологической науки). М., 1989.

⁴ P. Zumthor. Langue, texte, énigme. P., 1975, p. 112; E. R. Curtius. La littérature européenne et le Moyen Age latin. P. U. F. 1956, p. 149 — 186.

⁵ Г. К. Косиков. К теории романа (роман средневековый и роман нового времени). — В: Диалог. Карнавал. Хронотоп. 1993/№ 1. Витебск, с. 32.

⁶ Е. М. Мелетинский. Средневековый роман. Происхождение и классические формы. М., 1983; Введение в историческую поэтику эпоса и романа. М., 1986.

⁷ М. М. Бахтин. Въпроси на литературата и естетиката. С., 1983, с. 271 — 349.

⁸ Е. М. Мелетинский. Цит. съч., 1986.

⁹ А. Д. Михайлов. Артуровские легенды и их эволюция. — В: Т. Мэлори. Смерть Артура. М., 1974, с. 793 — 828.

¹⁰ М. М. Бахтин. Цит. съч., 1983, с. 506 — 511.

¹¹ Според изданието на Александър Миша романът „Ланселот в проза“ започва в 7. том — Lancelot. Roman en prose du XIIIe s., édit. A. Micha, I — VIII vol. P. Genève. 1978 — 1982. Дадените в скоби означения с арабски цифри сочат тома и страниците по това издание.

¹² М. М. Бахтин. Цит. съч., 1983, с. 279 — 299.

¹³ Пак там, с. 294.

¹⁴ Пак там, с. 284.

¹⁵ J. Frappier. Etude sur la Mort le roi Artu. Genève, 1961, p. 27 — 149; F. Lot. Etudes sur le Lancelot en prose. P., 1918.

¹⁶ J. Frappier. Op. cit., 1961, p. 88.

¹⁷ М. М. Бахтин. Цит. съч., с. 336 — 341.

¹⁸ J.-Ch. Payen. Le motif du repentir dans la littérature médiévale (dès origines à 1230). Genève, 1967, p. 440.